

Almontos
Witaj
2017 m. zima 1728

Rocznik

Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy

Rok 2016

Tom 16

Wilno 2016

Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy

Rok 2016, Tom 16

Tom 16 „Rocznika SNPL” wydano przy wsparciu Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej i we współpracy z Ambasadą RP w Wilnie.

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych

Rada Naukowa: prezes – prof. dr Henryk Malewski (Uniwersytet im. Michała Romera, Litwa; Akademia Pomorska w Słupsku, Polska)

Członkowie

- prof. dr Rainer Arnold (Uniwersytet w Regensburgu, Niemcy)
- prof. dr hab. Bogusław Banaszak (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)
- prof. dr hab. Romuald Brazis (Universitas Studiorum Polona Vilnensis, Litwa)
- dr hab. Henryka Ilgiewicz (Instytut Badań Kultury Litwy, Litwa)
- prof. dr inż. Bolesław Indyk (Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Wielka Brytania)
- doc. dr Jiří Jirasek (Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy)
- prof. dr hab. Marcei Kosman (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
- prof. dr hab. Zbigniew Kurcz (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
- prof. dr hab. Maciej Marszał (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
- prof. dr hab. Mykhaylo Mykiyevych (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Ukraina)
- prof. dr hab. Marek Oziewicz (Uniwersytet Minnesota, USA)
- dr hab., prof. Jolanta Sikorska-Kulesza (Uniwersytet Warszawski, Polska)
- prof. dr hab. Halina Taborska (Polski Uniwersytet Na Obczyźnie, Wielka Brytania)
- dr hab. Jarosław Wołkonowski, prof. UwB (Uniwersytet w Białymstoku, Polska; Litwa)

Kolegium Redakcyjne

Redaktor wykonawczy: dr Mirosław Szejbak

Redakcja tekstów w języku polskim: doc. dr Barbara Dwilewicz, dr Irena Fedorowicz, dr Kinga Geben

Redakcja streszczeń w języku angielskim: Agata Błaszczyk-Sawyer

Redakcja streszczeń w języku litewskim: Monika Bogdziewicz

Makietowanie, projekt okładki: dr Krystyna Moroz-Łapin

Na okładce: logo Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie

Adres redakcji: rocznik@snpl.lt

© Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy, 2016
ISSN 1822-3915

Dr Rimantas Miknys
Instytut Historii Litwy, Wilno, Litwa

Józef Mackiewicz i Michał Römer a sprawa lituanizacji Wileńszczyzny w latach 1939–1940¹

Wstęp

Temat artykułu został zainspirowany dyskusją w gronie kolegów nad *Dziennikiem* Michała Römera oraz wydanym w przekładzie na język litewski tekstem Józefa Mackiewicza pt. *Prawda w oczy nie kole*². Jak wiadomo, Józef Mackiewicz napisał ten tekst w roku 1942, a wydany on został dopiero w 2002 roku przez londyńskie wydawnictwo „Kontra”³. Podczas dyskusji pytano mnie, dlaczego autor tekstu nazywał Michała Römera „sługą litewskim”, „jednostką raczej szkodliwą”? Już od dłuższego czasu interesuję się postacią Michała Römera, dlatego poczuwam się do obowiązku udzielenia odpowiedzi na to pytanie. Spróbuję więc wyjaśnić, w jakich warunkach i dlaczego powstały takie zarzuty wobec M. Römera? Czy były one uzasadnione? Co było sednem dyskusji pomiędzy M. Römerem a J. Mackiewiczem? Czy ta dyskusja jest aktualna do dziś?

I.

Trzeba na wstępie zaznaczyć, że w latach 1939–1940 Józef Mackiewicz – na równi m.in. z Zygmuntem Jundziłłem, Bronisławem Krzyżanowskim – należał do grona krajowców wileńskich, następców słynnego „krajowca”⁴ Ludwika Abramowicza. Krajowcy opowiadali się za zrewidowaniem ówczesnej koncepcji państwowości litewskiej oraz – opierając

¹ Artykuł powstał na podstawie tekstu referatu wygłoszonego 28 kwietnia 2016 r. w Wilnie podczas konferencji *Mniejszości narodowe – szansą, wyzwaniem czy zagrożeniem bezpieczeństwa narodowego?*, zorganizowanej przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy, Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie Uniwersytetu w Białymstoku i Instytut Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku.

² Mackiewicz Józef, *Tiesa akių nebado*, Wilno 2015.

³ Mackiewicz Józef, *Prawda w oczy nie kole*, Londyn 2002.

⁴ Szerzej o „idei krajowej” patrz: Bardach Juliusz, *Krajowcy, federaliści, inkorporacjonści*, „O dawnej i niedawnej Litwie”, Poznań 1988, s. 261–270; Jurkiewicz Jan,

się na fackie odzyskania Wilna i Wileńszczyzny w listopadzie 1939 r. – przekształceniem jej w koncepcję państwowości Litwy historycznej. J. Mackiewicz w swojej książce wspominał:

„Krajowcem stałem się przed wojną, z głębokiego przekonania. (...) Jeżeli chodzi o „ideę krajową” przeze mnie, a może dotychczas raczej tylko we mnie, reprezentowaną (nie miałem możliwości jej rozwinąć ze względów cenzuralno-politycznych), pozostają jej wierni, gdyż przekonany jestem nadal o jej słuszności”⁵.

Według niego „idea krajowa” jest ściśle powiązana z odrodzeniem państwa na terenach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego:

„To idealizowane przeze mnie współczesne Wielkie Księstwo Litewskie miałyby charakter państwa trójjęzycznego, trójnarodowego: Białorusini, Litwini, Polacy. (...) wszyscy mogą być zadowoleni i mam wrażenie, iż łącznie z bogatym, silnym i niezależnym państwem, byłiby zadowoleni w istocie, gdyby językowe równouprawnienie przewidywało pierwszeństwo litewskiej mowy w Kownie, polskiej w Wilnie, białoruskiej w Mińsku”⁶.

Niestety, zdaniem J. Mackiewicza, wszystkie szanse zostały zaprzepaszczone z winy Litwinów. W swoim traktacie on konstatuje ze smutkiem:

„(...) Po wejściu do Wilna Litwini nie okazali ani taktu politycznego, ani rozumu politycznego. (...) Litwin w Wilnie stał się bezkarnym. Nauka języka litewskiego zaczęła się od tych metod policyjnych (...). Odtąd

Demokraci wileńscy w latach 1905–1914 (Zarys działalności politycznej), „Acta Baltico-Slavica”, t. 18, Poznań, 1983, s. 157–173; *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmów. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11–12 maja 1998)*, pod red. J. Jurkiewicza, Poznań 1999; Szpopier Dariusz, *Gente Lithuana, Nazione Lithuana. Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmunt (1851–1934)*, Gdańsk 2009; Смалянчук Алесь, „Краёваць” у беларускай і літоўскай гісторыі, *Беларускі гістарычны агляд (Belarusian Historical Review)*, t. 4, Менск 1997, с. 19–31; Tegoż, *Krajowaść vis-à-vis Belarusian and Lithuanian National Movements in the Early 20th Century*, „Belarus and its Neighbors: Historical Perceptions and Political Constructs”, edited by A. Łahwiniec, T. Czulickaja, Warszawa 2013, s. 69–80; Miknys Rimantas, *Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai*, „Lietuvių atgimimo istorijos studijos” (dalej – LAIS), t. 3, Vilnius 1991, s. 173–198; Solak Zbigniew, *Niedokończona autobiografia Michała Römera*, „Rocznik biblioteki PAN w Krakowie, Rok XLI (1996)”, s. 92–122; Tegoż, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków 2004, s. 59–235.

⁵ Mackiewicz Józef, *Prawda w oczy nie kole*, s. 7–8.

⁶ Tamże, s. 14.

dwustutysięczne miasto, w którym język litewski znało nie więcej jak dwa procent, musiało się już tylko domyślać, co zawierają do sprzedaży sklepy nie mogąc się połapać, gdzie jest szewc, a gdzie krawiec, że „kirpykla” to fryzjer, a „kepykla” to piekarnia, a „skalbykla” to pralnia. Potem nastąpiło litewszczenie miejscowości. (...) W ten sposób zainteresowana osoba mogła zapoznać się z nowym rozporządzeniem, ale nie wiedziała często rzeczy najważniejszej, gdzie ono obowiązuje. (...) Na przykład miejscowość „Czarny Bór” nazywa się nagle „Juodšiliai”, albo „Porubanek” – „Kirtimai”, albo „Nowa Wilejka” – „Naujoji Vilnia”. (...) W ten sposób zaczęła się akcja litewszczenia kraju, jak się okazało się – jedyna państwowa przewodnia, na jaką Litwini w odniesieniu do Wileńszczyzny zdobyć się mogli⁷.

Jak zaznacza J. Mackiewicz, żeby zmienić sytuację, początkowo duże nadzieje pokładał on w „Litwinach starego autoramentu, jak na przykład prof. Michał Birżyszka albo prof. Michał Römer..., no nadzieje te zawiodły...”. Szczególnie boleśnie rozczarował go Michał Römer, w którym widział kiedyś „niejaką rękojmię i zadatek na dużą część naszych wspólnych interesów z republiką Litewską”⁸. Okazało się, niestety, że stał się on dla J. Mackiewicza „najbardziej klasycznym przykładem dekadencji „idei krajowej”, (...) przykładem upadku i wypaczenia tej myśli, czy konglomeratu tych myśli...”⁹. Jego zdaniem zimą roku 1940 praktyczna polityka rządu litewskiego – litewszczenie kraju – świadczyła, że jest ona „sprzeczna z jakimkolwiek kierunkiem myśli krajowej” i że „z jednej strony groziło jej zduszeniem w zarodku, z drugiej odstręczało od niej nie tylko już szerokie masy Wileńszczyzny, ale uniemożliwiało werbunek nawet spośród jednostek najbardziej, zdawało się podatnych”¹⁰.

Czego w tych warunkach oczekiwał J. Mackiewicz od M. Römera? Swoje oczekiwania sformułował w ten sposób: „Że wyzyska on całą swą wiedzę, inteligencję i powagę, cały swój wpływ i autorytet wobec rządu litewskiego, dla walki z tą polityką, Jeżeli zaś wysiłek jego okaże się bezowocnym, to przejdzie wobec tego rządu do otwartej opozycji”¹¹. Według niego do uratowania „idei krajowej” mógłby posłużyć tzw.

„polsko-litewski klub dyskusyjny”, który powstał, prawdopodobnie z inicjatywy samego M. Römera i za aprobatą rządu litewskiego, w marcu-kwietniu 1940 roku. Miał on na celu skonsolidowanie działaczy polskich i litewskich (należeli do nich: Zygmunt Jundziłł, Bronisław Krzyżanowski, Romuald Węckowicz, Adolf Narkiewicz, Józef Mackiewicz, Ludwik Chomiński, Seweryn Wysłouch, Marian Święciński, Witold Staniewicz, Viktor Čečeta, Vincas Krėvė-Mickevičius, Fabijonas Neve-ravičius-Newerowicz, Vladas Jurgutis, Bronis Untulis, Antanas Krutulis, J. Jankauskas, Bohdan Podolski, Kazys Valeckas i inni) w grupę kontaktową, żeby szukać sposobów rozwiązania konfliktu polsko-litewskiego. W swoich rozważaniach na temat narad w ramach wspomnianego klubu J. Mackiewicz twierdzi, że M. Römer „w tym klubie okazał całe swoje oblicze jako gorący komentator i obrońca polityki litewskiej w Wilnie, która była polityką nacjonalistyczną, polityką szowinizmu narodowego, polityką gwałtu, eksterminacji elementu krajowego”¹². Na zakończenie w ten oto sposób posumował on działalność M. Römera: „I oto Michał Römer użył całej energii i wpływu, i autorytetu, ale – nie po to, by walczyć ze złą dla nas polityką litewską, tylko po to, by się stać tej polityki komentatorem, wykładowcą, akceptatorem, po prostu jej naganiaczem. To był oczywiście cios, cios przede wszystkim podkopujący akcję praktyczną”¹³.

II.

Powracam do pytania, które postawiłem na początku: „Czy oskarżenia ze strony J. Mackiewicza wobec M. Römera były uzasadnione?” Warto przypomnieć, że w latach 1906–1922 M. Römer, chcąc uniknąć starcia nacjonalizmów polskiego i litewskiego, próbował w trybie prewencyjnym sformułować i wcielić w życie koncepcję odrodzenia państwowości Litwy historycznej (obecne terytorium Litwy i Białorusi). Niestety, akcja zbrojna generała Lucjana Żeligowskiego i zawarty w 1921 roku w Rydze układ między Polską a Rosją sowiecką oraz późniejsze połączenie tzw. Litwy Środkowej z Polską, uznanie Litwy Kowieńskiej na arenie międzynarodowej jako państwa – pogrzebały wyznawaną przez M. Römera koncepcję tworzenia państwowości Litwy historycznej. W latach 1922–1940

⁷ Tamże, s. 98–99.

⁸ Tamże, s. 154.

⁹ Tamże, s. 153.

¹⁰ Tamże, s. 154.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

już jako niezaprzeczną wartość zaakceptował on istniejącą państwowość litewską, odrodzoną na zasadzie narodu etnicznego. Osobiste przeżycia, budząca gorycz niedaleka przeszłość przekonwały go o tym, że była to jedyna droga, którą w ówczesnych okolicznościach można było skutecznie dążyć do celu: „W rzeczywistości inne państwo litewskie, a więc nie Litwinów, nie mogło być tworzone, gdyż tylko z narodowego ruchu litewskiego ta idea pochodziła, a gdyby inni zaczęli coś tworzyć w swoich celach społecznych i według własnego uznania tworzyliby nie państwo litewskie, lecz inną konstrukcję polityczną” – pisał on w swoich odczytach z roku 1937¹⁴.

Dlatego też M. Römer w 1940 roku krytycznie oceniał próby krajowców, następców Ludwika Abramowicza (Z. Jundziłła, B. Krzyżanowski, J. Mackiewicz i innych) zrewidowania ówczesnej koncepcji państwowości litewskiej oraz – opierając się na fakcie odzyskania Wilna i Wileńszczyzny – przekształcenia jej w koncepcję państwowości Litwy historycznej. Dla tej ostatniej nie widział on już poważnej podstawy społecznej. Zgodnie z tą koncepcją, spadkobiercy starego (historycznego) narodu politycznego Litwy, czyli właściciele ziemscy oraz szlachta litewska i białoruska, z biegiem czasu stawali się reliktem, aczkolwiek nielicznym. A młode pokolenie tych spadkobierców już się uznawało za nowoczesnych Polaków, utożsamiając się z Polską jako swoją Ojczyzną¹⁵. Wysiłki krajowców na rzecz rozwoju państwowości opartej na takich elementach M. Römer nazywał „romantyzmem donkichoterii”¹⁶. Ponadto tezę dotyczącą „Litwy historycznej” w ówczesnych warunkach określił jako nadającą się do obstrukcji i sabotażu realnej Litwy¹⁷. Nie do pomyślenia jest bowiem, żeby „dziś raptem mogło być przekreślone państwo, które już jest, żeby zgodzono się na to, że przyszedłszy do Wilna Litwa powraca do stanu *tabula rasa* sprzed lat 20, kiedy dopiero wszystko od samego początku stawia się pod znak zapytania – to jest oczywiście nie do pomyślenia. Takim było zagadnienie sprzed lat 20, ale nie dziś!”¹⁸. M. Römer zaznaczył też, że „budowa Litwy rozpoczęta była wtedy właśnie w Wilnie, ale czy Polacy wileńscy

¹⁴ Remeris Mykolas, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Wilno 1990, s. 42.

¹⁵ Römer Michał, *Dziennik*, t. 37, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (dalej – VUB, RS), f. 75 – MR.13, s. 208a.

¹⁶ Tamże, s. 257a.

¹⁷ Tamże, s. 258.

¹⁸ Tamże.

stanęli wtedy do niej! Nie, zbojkotowali budownictwo Litwy... Słusznym może być tylko jedno żądanie: żeby udzielono im normalnego obywatelskiego wpływu w państwie”¹⁹. Jest to dosyć wyraźna aluzja do tego, że w rozwijającym się na fundamencie etnicznym państwie litewskim znajdzie się też miejsce na stosunki społeczne oparte na zasadach obywatelstwa, a zwłaszcza w Wilnie i na Wileńszczyźnie.

Takie myśli towarzyszyły M. Römerowi w latach 1922–1940. Swoją drogą za podstawowy warunek połączenia się Wilna i Wileńszczyzny z Litwą nadal uważał stosowanie zasady obywatelskiej już na początku procesu. W 1933 roku M. Römer odnotował, że przyłączając Wileńszczyznę do Litwy, Litwini będą musieli wykazać tolerancję wobec wilnian nieznaających języka litewskiego²⁰. Rzeczywistość okazała się o wiele trudniejsza. Gdy Litwa odzyskała Wilno na mocy układu ze Związkiem Sowieckim z 10 października 1939 roku, M. Römer w swoim *Dzienniku* musiał skonstatować, że „na przestrzeni 20-letnich dążeń do odzyskania Wilna Litwini stworzyli sobie określony ideał Wilna, niezgodny z rzeczywistością. Dlatego też po powrocie Wilna do Litwy, okazało się, że problemy związane z Wilnem nie są proste i łatwe do rozstrzygnięcia” (29 października)²¹. Z kolei 19 grudnia 1939 roku odnotował on, że strona litewska stosuje lituanizację językową, mając miejsce masowe zwalnianie z pracy miejscowych Polaków. Zauważył, że „19 lat państwowości polskiej w Wilnie uczyniło z Polaków tutejszych i spolonizowanych Litwinów oraz Białorusinów czynnik psychologiczno-państwowy polski”²². Mieszkańcy byli oswojeni z państwowością polską już jako obywatele. Zmiana orientacji nie przychodziła im łatwo również z uwagi na język litewski, zwłaszcza że polityka litewska w Wilnie nie dawała czasu na zmianę tej orientacji, toteż o żadnej syntezie społeczeństwa polskiego i litewskiego nie mogło być nawet mowy²³.

¹⁹ Tamże. Nieprzypadkowo Z. Jundziłł w swoich wspomnieniach bardzo krytycznie oceniał postać M. Römera, stwierdzając, że „został on Litwinem i od roku 1920 reprezentował wąskie interesy państwowości litewskiej”. Cyt. za: Jundziłł Zygmunt, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. Ks. Litewskiego /Wspomnienia wileńskie/, „Alma Mater Vilmensis”, t. V, Londyn 1958, s. 43.*

²⁰ Bičiūnas Vytautas, *Kelias į Vilnių (antras pasikalbėjimas su prof. M. Roemeriu)*, „Trimitas”, 1933, nr 27, s. 529.

²¹ Römer Michał, *Dziennik*, t. 37, dz. cyt., s. 154.

²² Römer Michał, *Dziennik (27 01 1939 – 01 01 1940)*, brulion, VUB RS, f.75 – MR.22, s. 41a.

²³ Tamże, s. 42.

M. Römer boleśnie odczuwał tę „ślepa” politykę litewską, jednocześnie ostro ją krytykując. W nastawieniu wobec wilnian urzędników litewskich, studentów, inteligencji, która się przeniosła z Kowna do Wilna, widział wiele podobieństwa do autochtonów w koloniach. Mówiąc o izolacji miejscowych prawników wileńskich odnotował, że „jest to jeden z objawów izolowania się ludzi z Kowna, którzy się uważają za jakąś elitę, za koszer i sól ziemi w tym Wilnie, jak jacyś przybysze z metropolii do kolonii”²⁴. Zdaniem M. Römera politycy litewscy i całe społeczeństwo nie wgłębiło się w zmianę sytuacji państwowości litewskiej i nadal rozstrzygało wszystkie problemy na podstawie 20-letniego doświadczenia życiowego „Litwy Zachodniej”, która pod względem narodowościowym była państwem jednolitym. Dlatego też o wszelkich przejawach polskości w Wilnie mówili oni, że „są one li tylko produktem ostatniego 20-lecia polskości państwowej, czymś sztucznym, naleciałością i czadem, który przy odpowiedniej wentylacji litewskiej ulotni się bez śladu. Dlatego (...) od Polaków żąda się wdzięczności za to jedno, że się ich toleruje”²⁵.

Należy odnotować, że M. Römer potępiał nacjonalistyczne wystąpienia młodzieży litewskiej, np. studentów przeciwko teatrowi wileńskiemu „Lutnia” i inne akcje o podobnym charakterze. Chwalił protest Vincasa Krėvė-Mickevičiausa, Balysa Sruogi, Vincasa Mykolaitisa-Putinasa i innych inteligentów przeciwko takiemu postępowaniu²⁶. Oceniając i krytykując stanowisko społeczeństwa litewskiego i jego działalność w Wilnie, M. Römer – uwzględniając aspekt psychologiczny – znalazł ich logiczne uzasadnienie, a nawet pewne usprawiedliwienie wydarzeń z niedalekiej przeszłości oraz niechęci społeczeństwa polskiego do zgłębiania tej problematyki. Polską społeczność krytykował za kategoryczne żądanie dla siebie takiej sytuacji, jaką mieli ongiś i jaką mają obecnie Szwedzi fińscy (przede wszystkim chodziło o dwa równorzędne języki państwowe). W jego przekonaniu postępowanie Polaków wileńskich w latach 1918–1922 uwarunkowało obecne postępowanie Litwinów w stosunku do nich:

„Polacy utyskują na nienawiść antypolską Litwinów i wskazują na wzór idealny stosunków szwedzko-fińskich w Finlandii. Ale czy sami układali tak te stosunki, gdy byli panami sytuacji w Wilnie i czy spory

²⁴ Römer Michał, *Dziennik*, t. 37, dz. cyt., s. 204a.

²⁵ Tamże, s. 215.

²⁶ Tamże, s. 215a, 245, 246.

swoje z Litwinami przy budowaniu państwowości litewskiej i polskiej likwidowali takimi metodami, jakim likwidowali je Szwedzi! Co sami posieli, tego dziś mają plon, Bolesny i smutny dla nich i dla kraju plon”²⁷.

W jego przekonaniu nie mniej ważny był tu czynnik tzw. nabytego odczucia psychicznego państwowości polskiej. Nawet część wileńskiej społeczności polskiej o orientacji demokratycznej i aktywnej społecznie w powstałej sytuacji, po upadku państwa polskiego, z jednej strony gotowa była zaakceptować państwowość litewską, z innej – rezerwowała sobie ewentualny powrót do Polski po odzyskaniu państwowości polskiej. Postępując w ten sposób, nie byli oni lojalni wobec państwa litewskiego, wyraźnie izolowali się w nowej społeczności i według słów M. Römera, „nie mogli wtedy żądać od Litwy względów dla siebie”²⁸.

Z drugiej strony w swoim *Dzienniku* M. Römer wielokrotnie mówił o realnym zagrożeniu, iż w państwie litewskim, kontynuującym tradycje z okresu państwowości polskiej, Wilno i Wileńszczyzna mogą być traktowane jako „kresy”²⁹. Pisał o tym w artykule *Nie ma Ludwika Abramowicza*, opublikowanym jeszcze 25 stycznia 1940 roku w „Gazecie Codziennej”. Omawiając straty, jakie wyrządziła Wilno i Wileńszczyźnie polonizacja, ubolewał nad tym, że może ona zostać zastąpiona przymusową państwową lituanizacją³⁰. Obawy te były uzasadnione, ponieważ brakowało gwarancji, że integrując się z państwem litewskim, Wileńszczyzna zachowa tożsamość etniczno-kulturową.

Niestety, państwo litewskie w czerwcu 1940 roku przestało istnieć. Relacje polsko-litewskie w Wilnie w związku z tym nie uległy poprawie. Sowiecka okupacja 1940 pogłębiła i zaogniła gwałtownie nienawiść polsko-litewską. Autor *Dziennika* odnotował pod datą 22 grudnia 1940 roku, że i teraz zabrakło atmosfery oraz miejsca na rozwiązanie kompromisowe, mogące przynieść korzyść dla obu stron: „Trzeba przyznać, że jednak zachowanie się czynników nacjonalistycznych litewskich w Wilnie zimą i na wiosnę roku ubiegłego było takie, że głęboko podważało uczucia ludności polskiej w Wilnie i dało podstawę psycho-

²⁷ Tamże, s. 245a.

²⁸ Tamże, s. 208a.

²⁹ Tamże, s. 204a, 214a, 215, 215a, 245, 246.

³⁰ Römer Michał, *Nie ma Ludwika Abramowicza*, „Gazeta Codzienna”, 25 lutego 1940.

logiczną do szerzenia w Wilnie takiej dziś sytuacji. Nacjonalizm litewski, kierowany chyba ręką Gestapo³¹, wyrządził Litwie wielką szkodę w Wileńszczyźnie³².

Jak zauważa M. Römer, bardzo podobne relacji obu społeczeństw rozwijały się również w warunkach niemieckiej okupacji Wilna. 9 lipca 1941 r. zanotował on:

„Pogłębia się i zaognia, gwałtownie, nienawiść polsko-litewska w Wilnie. Nastawienia antypolskie Litwinów, które zawsze było wielkie, rozrasta się. Zwłaszcza policjanci litewscy, aktywiści (FAL), młodzież, kobiety – dyszą wściekłością na Polaków, obrażając ich przy lada okazji, traktują z góry i brutalnie, uważając siebie za uprzywilejowanych, a Polaków za coś niższego, co powinno być wdzięczne za ich tolerowanie, a jest przewrotne i krnąbrne³³.”

Z drugiej strony Polacy „na Litwinach nie pozostawiają suchej nitki. Złość ludności polskiej, zwłaszcza najciemniejszej masy ludności miejskiej na Litwinów i Litwę jest tak zajadła, że wydaje się znacznie większą niż nienawiść Polaków do Niemców, do Sowietów, do Żydów. Smutny to objaw. Psychika polska, zwłaszcza w Wilnie, jest zdezorientowana i chora.”³⁴

Jak wiadomo, w tym okresie władza w mieście była jeszcze oficjalnie w rękach Litwinów, będących w kontakcie i pod zarządem komendantury i urzędników niemieckich. M. Römer odnotował, że „Litwini śpiesznie obejmują i porządkują wszystkie placówki opierając się o kontakt z Niemcami i o czynniki wyłącznie litewskie. Polacy się gniewają, ale nastawienie ich jest takie, że trudno się dziwić, że Litwini im nie ufają i nie mogą się na nich oprzeć. (...) Niemcy się nie angażują,

³¹ Chodzi o Front Aktywistów Litewskich (FAL). Gdy 15 czerwca 1940 r. Związek Sowiecki okupował Litwę, nie wszyscy opuścili ręce. Rezydujący w różnych krajach polskie litewscy złożyli protesty, a z inicjatywy litewskiego posła w Niemczech płk. Kazysa Škirpy w listopadzie 1940 r. w Berlinie został założony Front Aktywistów Litewskich. Ta organizacja sprawę wyzwolenia Litwy i odrodzenia niepodległości łączyła przede wszystkim z wojną niemiecko-sowiecką. W swych dokumentach i proklamacjach, rozpowszechnianych również na Litwie, FAL wzywał do jedności wszystkie siły polityczne na Litwie i przystąpienia do ruchu na rzecz wyzwolenia kraju, organizowania podziemia, przygotowywania się do walki. Wydawał też dokumenty zawierające wiele elementów antysemitycznych, oskarżenia przeciwko Żydom o nieszczęścia, jakie spadły na Litwę w 1940 r.

³² Römer Michał, *Dziennik*, t. 37, *op. cit.*, s. 727.

³³ Römer Michał, *Dziennik*, t. 38, VUB RS, F.75-MR.14, s. 125.

³⁴ Tamże.

unikają przedwczesnych przesądzeń i faktów dokonanych, utrzymują niewyraźne prowizorium i zachowują wolną rękę³⁵.”

W czasie trwania okupacji Niemcy swoje działanie w kwestii stosunków polsko-litewskich konstruowali na zasadzie „Divide et impera!”. Pod datą 2 października 1941 roku M. Römer pisze, podobnie zresztą jak J. Mackiewicz: „Litwini w oczach polsko-wileńskich stali się synonimem wszelkiej niecnoty. Nastawienie antylitewskie Polaków wileńskich jest tak radykalne, że wszystko, co się przeciwko nim zwraca, przepisują Litwinom. Niemcy zaś prowadzą podwójną grę i jednym mówią co innego, niż innym. (...) (Niemcy) stykają się tu przewrotnie z Polakami i nieraz mówią im różne uprzejmości i wypowiadają się przeciwko Litwinom³⁶.”

Podsumowanie

1. „Oskarżenia”, zarzuty J. Mackiewicza wobec M. Römera nie były uzasadnione wtedy, gdy nazywał go „sługą litewskim”, „jednostką raczej szkodliwą” czy „komentatorem, wykładowcą, akceptatorem polityki litewskiej, po prostu jej naganiaczem”. Zarówno J. Mackiewicz, jak i Römer zajmowali stanowisko krytyczne wobec lituanizacji Wileńszczyzny³⁷. Różniło ich podejście czy interpretacja „idei krajowej” w nowych warunkach geopolitycznych i politycznych państw polskiego i litewskiego w latach 30. i 40. XX wieku. Mackiewicz w tej kwestii zajmował stanowisko idealisty, a Römer – racjonalisty.
2. M. Römer do końca życia pozostał zwolennikiem szukania porozumienia i współpracy pomiędzy Polakami i Litwinami. Nie sprzyjała temu podsycana przez politykę okupacyjną ostra walka nacjonalizmów polskiego i litewskiego, która uniemożliwiała przyjęcie rozwiązań kompromisowych. Według niego ułożenie tych stosunków było

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże, s. 208.

³⁷ Zob.: Miknys Rimantas, *Mykolas Römeris ir jo požiūris į Vilniaus problemą = The Vilnius Problem in the Opinion of Mykolas Römeris*, „Lituanistica”, 1994, nr 4 (10), s. 26–33; tegoż, *Michał Römer i krajowcy o koncepcji państwowości Litwy w latach 1922–1940*, „Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu”, Poznań 1999, s. 87–97. Por.: Mačiulis Dangiras, Staliūnas Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940)*, Wilno 2015, s. 268–288.

- możliwe jedynie na podstawie „wspólnego obywatelstwa”, tj. dominacji zasady obywatelstwa nad zasadą narodowościową³⁸.
3. Omówione charakterystyki osób, interpretacja wydarzeń, faktów kolejny raz potwierdza, że każda informacja podana przez „ego-dokumenty”, „ego-teksty” potrzebuje specjalnego podejścia, badania, analizy i krytycznej oceny, powiązując je z kontekstem czy dyskursem.
 4. Do dzisiaj nie mamy wypracowanego państwowego modelu w kwestii pisowni nazw geograficznych, historycznych oraz nazwisk. Omówiona w artykule dyskusja może być przydatna w pracy nad takim modelem.

Materiały archiwalne

- 1) Römer Michał, *Dziennik*, t. 37, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 75 – MR.13.
- 2) Römer Michał, *Dziennik*, t. 37, Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, f.75 – MR.14.

Bibliografia

- 3) Bardach Juliusz, *Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści*, „O dawnej i niedawnej Litwie”, Poznań 1988, s. 261–270.
- 4) Bičiūnas Vytautas, *Kelias į Vilnių (antras pasikalbėjimas su prof. M. Roemeriu)*, „Tribūna”, 1933, nr 27.
- 5) Jundziłł Zygmunt, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. Ks. Litewskiego /Wspomnienia wileńskie/*, „Alma Mater Vilmensis”, t. V, Londyn 1958.
- 6) Jurkiewicz Jan, *Demokraci wileńscy w latach 1905–1914 (Zarys działalności politycznej)*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 18, Poznań, 1983, s. 157–173.
- 7) *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmów*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11–12 maja 1998), pod red. Jana Jurkiewicza, Poznań 1999.

³⁸ Szerzej o tym: J. Sawicki, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998, s. 119–134; Miknys Rimantas, *Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1993, z. 104, s. 123–129; Tegoż, *Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika, Mykolas Römerio mokslas apie valstybę*, Wilno 1997, s. 27–81; Tegoż, *Michał Römer, krajowcy a idea zjednoczenia Europy w pierwszej połowie XX wieku*, „O nowy kształt Europy. XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy. Materiały Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Tom XXI, Lublin 2003, s. 94–109.

- 8) Mackiewicz Józef, *Prawda w oczy nie kole*, Londyn 2002.
- 9) Mackiewicz Józef, *Tiesa akių nebado*, Wilno 2015.
- 10) Mačiulis Dangiras, Staliūnas Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940)*, Wilno 2015.
- 11) Miknys Rimantas, *Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai*, „Lietuvių atgimimo istorijos Studijos”, t. 3, Wilno 1991, s. 173–198.
- 12) Miknys Rimantas, *Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1993, z. 104, s. 123–129.
- 13) Miknys Rimantas, *Mykolas Römeris ir jo požiūris į Vilniaus problemą = The Vilnius Problem in the Opinion of Mykolas Römeris*, „Lituanistica”, 1994, nr 4 (10), s. 26–33.
- 14) Miknys Rimantas, *Michał Römer i krajowcy o koncepcji państwowości Litwy w latach 1922–1940*, „Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu”, Poznań 1999, s. 87–97.
- 15) Miknys Rimantas, *Lietuvos valstybingumo koncepcijos istoriniai geopolitiniai aspektai. Teorija ir praktika*, „Mykolas Römerio mokslas apie valstybę”, Wilno 1997, s. 27–81.
- 16) Miknys Rimantas, *Michał Römer, krajowcy a idea zjednoczenia Europy w pierwszej połowie XX wieku*, „O nowy kształt Europy. XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy. Materiały Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, Tom XXI, Lublin 2003, s. 94–109.
- 17) Remeris Mykolas, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Wilno 1990.
- 18) Römer Michał, *Nie ma Ludwika Abramowicza*, „Gazeta Codzienna”, 25 lutego 1940.
- 19) Sawicki Jan, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998.
- 20) Smalanczuk Ales, *Krajowaść vis-à-vis Belarussian and Lithuanian National Movements in the Early 20th Century*, „Belarus and its Neighbors: Historical Perceptions and Political Constructs”, A. Łahwiniec, T. Czulickaja, Warszawa 2013, s. 69–80.
- 21) Solak Zbigniew, *Niedokończona autobiografia Michała Römera*, „Rocznik biblioteki PAN w Krakowie”, Rok XLI, Kraków 1996, s. 92–122.
- 22) Solak Zbigniew, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków 2004.
- 23) Szpoper Dariusz, *Gente Lithuana, Nazione Lithuana. Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmunt (1851–1934)*, Gdańsk 2009.
- 24) Смалянчук Алесь, „Краёвасць” у беларускай і літоўскай гісторыі, „Беларускі гістарычны агляд” (Belarusian Historical Review), t. 4, Менск 1997, с. 19–31.

Józef Mackiewicz, Mykolas Römeris and the Lithuanisation of the Vilnius Region in 1939–1940

Summary

The subject for this paper was prompted by a discussion in the public cultural discourse in Lithuania, after the book entitled, *Prawda w oczy nie kole* by Józef Mackiewicz (Londyn: Kontra 2002) was published, before being translated into Lithuanian language, *Tiesa akių nebado* (Vilnius 2015). The author of the book discusses certain accusations against Michał Römer, a well-known professor and notable figure in Lithuania. It is claimed that in 1939–1941, the latter was a “servant of Lithuanians”, a “saboteur”, and a strong “believer” in perusing integration of the Vilnius Region with Lithuania. The present article is an analysis which attempts to identify whether such accusations made by J. Mackiewicz had grounds, to clarify the core and relevance of the discussion to present-day Lithuania.

It is stated that accusations brought by J. Mackiewicz against Michał Römer, are supported by emotions rather than rational arguments. In fact, both men were highly critical of the Lithuanisation of the Vilnius Region. However, disparity in their critical views was determined by a different interpretation of the “regional vision” (the idea of the region promoted by Krajowcy or Fellow Countrymen or Natives, *krajovcai*, opposing the division of the former Polish–Lithuanian Commonwealth). J. Mackiewicz presented his critical views from the perspective of restoration of *Historical Lithuania*, whereas Michał Römer, took into account the fact that in reality Lithuania had been ethnic for 20 years, and it would remain as such. It is noted that M. Michał Römer, actively sought opportunities for accord between Lithuanians and Poles in the Vilnius Region, raised objections to forceful methods of the then Lithuanian authorities applied in integrating the Vilnius Region into Lithuania of that period. He also criticised both Polish and Lithuanian nationalism, and suggested integration of the region on the basis of a “civic” principle instead of a “national” one. This idea meant integration by maintaining ethno-cultural uniqueness of the Vilnius Region rather than attempting its Lithuanisation.

The author of the present article points out that the State still has not developed a clear model for resolving issues of geographic and historical names as well as orthography of surnames of people living in the Vilnius Region. Therefore, the above discussion might be useful in search for such model.

Keywords: Vilnius, Vilnius Region, Krajowcy (Fellow Countrymen or Natives; *krajovcai*), regional vision, Lithuanisation, World War Two, Soviet Occupation, occupation by German Nazis

Józefas Mackiewiczus, Mykolas Römeris ir Vilnijos lituanizavimo klausimas 1939–1940 metais

Santrauka

Straipsnio temą inspiravo diskusija, kilusi Lietuvos visuomeniniame-kultūriniame diskurse po Józefo Mackiewicziaus knygos *Tiesa akių nebado* (Vilnius 2015) / *Prawda w oczy nie kole* (Londyn: Kontra 2002) vertimo į lietuvių kalbą. Šioje knygoje Autorius

pateikia tam tikrus kaltinimus žinomam profesoriui, visuomenės veikėjui Mykolui Römeriui. Nurodoma, jog pastarasis 1939–1941 metais savo nuostatomis ir veiksmis buvo „lietuvių tarnu“, „kenkėju“ ieškant sprendimų Vilniaus krašto integracijai į to meto Lietuvą. Straipsnyje svarstoma, nagrinėjama ar tokie J. Mackiewicziaus kaltinimai turi pagrindo, aiškinamasi kur slypi jų diskusijos esmė ir jos aktualumas šiandienos Lietuvai.

Konstatuojama, kad J. Mackiewicziaus kaltinimai Mykolui Römeriui – pagrįsti emocijomis, o ne racionaliais argumentais. Iš esmės, abu jie buvo kritiškai nusistatę dėl Vilniaus krašto lituanizavimo. Tačiau jų kritiško požiūrio skirtumas apsprendė skirtinga „krašto/krajovcinės idėjos“ interpretacija. J. Mackiewiczius savo kritines nuostatas dėstė iš *Istorinės Lietuvos* atkūrimo pozicijų, o M. Römeris – atsižvelgdamas į tai, kad reali Lietuva jau 20 metų buvo etninė ir neišvengiamai tokia ir liks. Pažymima, kad M. Römeris aktyviai ieškojo galimybės lietuvių ir lenkų susitarimui Vilniaus krašte, pasisakė prieš prievartinius lietuviškos valdžios metodus integruojant Vilniaus kraštą į to meto Lietuvą, kritikavo tiek lenkišką, tiek lietuvišką nacionalizmus ir siūlė integruoti kraštą, remiantis „piliietiniu“, o ne „tautiniu“ principu. Tai reiškė integruoti, išlaikant etnokultūrinį Vilniaus krašto savitumą, o ne lituanizuojant.

Pastebima, kad turint galvoje, jog iki šiol Lietuvoje dar nėra sukurtas aiškus valstybinis modelis kaip reikia spręsti Vilniaus krašte geografinių ir istorinių pavadinimų bei gyventojų pavardžių ortografijos klausimus aptarta diskusija gali būti naudinga tokio modelio paieškoms.

Raktažodžiai: Vilnius, Vilnija, krajovcai, krajovcinė idėja, lituanizavimas, Antras pasaulinis karas, sovietų okupacija, vokiečių nacių okupacija

Józef Mackiewicz i Michał Römer a sprawa lituanizacji Wileńszczyzny w latach 1939–1940

Streszczenie

Artykuł jest pokłosiem dyskusji społeczno-kulturowej, jaka miała miejsce na Litwie po ukazaniu się litewskiego wydania książki Józefa Mackiewicza „Prawda w oczy nie kole” (Londyn: Kontra 2002) / „Tiesa akių nebado” (Wilno 2015). W swojej książce Autor wysuwa szereg oskarżeń wobec Michała Römera, znanego profesora i osoby publicznej. Twierdzi on bowiem, że w roku 1939–1941 ów był „sługą Litwinów” i „sabotażystą” ze względu na swoją postawę i działania w poszukiwaniu rozwiązań dla integracji Wileńszczyzny z Litwą w tamtym okresie. Niniejszy artykuł jest próbą analizy prawdziwości zarzutów przedstawionych przez J. Mackiewicza oraz ma celu znalezienie sedna ich dyskusji, a także wskazanie na jej znaczenie w naszych czasach.

Ustalono, że oskarżenia wysuwane przez J. Mackiewicza przeciwko M. Römerowi są motywowane emocjami, a nie racjonalnymi argumentami. W rzeczywistości obaj zajmowali stanowisko krytyczne wobec lituanizacji Wileńszczyzny. Jednak różnice w tym krytycznym podejściu wynikały z innej interpretacji „idei krajowej”. Józef Mackiewicz swoje poglądy krytyczne głosił z punktu widzenia krajowców, dążących do przywrócenia „Historycznej Litwy”, natomiast Michał Römer odwoływał się do doświadczenia istnienia dwudziestu lat państwa litewskiego na zasadach etnicznych i widział nieuchronność

kontynuacji takiego stanu. Należy zauważyć, że M. Römer był zwolennikiem poszukiwania możliwości porozumienia między Polakami i Litwinami na Wileńszczyźnie, opowiadał się przeciwko metodom stosowanym przez ówczesne władze litewskie w przymusowej integracji Wileńszczyzny do ówczesnej Litwy, krytykował zarówno nacjonalizm polski, jak i litewski, proponował integrację regionu na zasadzie „obywatelskiej”, a nie „narodowej”. To znaczyło integrację z zachowaniem etnokulturowej swoistości Wileńszczyzny, nie zaś jej lituanizację.

Autor niniejszego artykułu uważa, że państwo litewskie dotychczas nie opracowało jasnego modelu rozwiązywania problemów pisowni nazw geograficznych i historycznych, jak też pisowni nazwisk ludności na Wileńszczyźnie. W związku z tym powyższe rozważania mogą być użyteczne w poszukiwaniu takiego modelu.

Słowa kluczowe: Wilno, Wileńszczyzna, krajowcy, idea krajowa, lituanizacja, druga wojna światowa, okupacja sowiecka, okupacja niemiecka